

**ANGLIYADA KONSTITUTSIONALIZMNING
SHAKLLANISHIGA F.BEKON FALSAFIY-
KRATOLOGIK G‘OYALARINING TA’SIRI**

Saurov Ravshonbek Ruslanbek o‘g‘li, Toshkent xalqaro universiteti “Huquqiy fanlar” kafedrasida katta o‘qituvchisi, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/0000-0001-9353-7146>

e-mail:

ravshonbek.saurov@gmail.com

**THE INFLUENCE OF F.BACON’S
PHILOSOPHICAL-CRATOLOGICAL IDEAS ON
THE FORMATION OF CONSTITUTIONALISM IN
ENGLAND**

Saurov Ravshonbek Ruslanbek o‘g‘li, Senior Teacher, Department of Law Sciences, Tashkent International University, (PhD) on Philosophical Sciences

**ВЛИЯНИЕ ФИЛОСОФСКО-
КРАТОЛОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ Ф.БЭКОНА НА
ФОРМИРОВАНИЕ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В
АНГЛИИ**

Сауров Равшонбек Русланбек оглы, старший преподаватель кафедры юридических наук Ташкентского международного университета, доктор философских наук (PhD)

Annotatsiya: Angliyada konstitutsionalizmning shakllanishi ko‘p asrlar mobaynida davom etgan murakkab jarayon bo‘lib, unga XVIII-XIX asrda yashab ijod qilgan ingliz siyosatshunoslari va faylasuflari g‘oyalarning ta’siri katta bo‘lgan. Ushbu maqolada F.Bekoning falsafiy-kratologik g‘oyalari hamda uning Angliya konstitutsionalizmi rivojlanishiga qo‘shgan hissasi tahlil ostiga olinib, ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: konstitutsionalizm, demokratizm, konstitutsion monarxiya, absolyutizm, Lordlar palatasi.

Abstract: The formation of constitutionalism in England was a complex process that lasted for many centuries, and it was greatly influenced by the ideas of English political scientists and philosophers who lived and worked in the 18th-19th centuries. In this article, F. Bacon’s philosophical and cratological ideas and his contribution to the development of English constitutionalism are analyzed and revealed.

Key words: constitutionalism, democracy, constitutional monarchy, absolutism, House of Lords.

Аннотация: Формирование конституционализма в Англии было сложным процессом, длившимся на протяжении многих столетий, и на него большое влияние оказали идеи английских политологов и философов, живших и творивших в XVIII-XIX вв. В данной статье анализируются и раскрываются философско-kratологические идеи Ф.Бэкона и его вклад в развитие английского конституционализма.

Ключевые слова: конституционализм, демократия, конституционная монархия, абсолютизм, палата лордов.

KIRISH. Demokratizm va konstitutsionalizm prinsipining g'arboha modellarini, ularning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o'rni va ahamiyatini falsafiy-kratologik nuqtayi nazardan tadqiq etish g'arb tajribalari asosida bugungi kunda siyosiy maydonda yuzaga kelayotgan global muammolarni chuqur o'rganish va ularga yechim topishga hissa qo'shadi. Ma'lumki, ingliz konstitutsionalizmi va uning Buyuk Britaniya tarixidagi o'rni, parlament bilan qirol o'rtasidagi bahslar, hokimiyatga egalik masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan, lekin Angliyada konstitutsionalizmning shakllanishida ingliz faylasuflarining falsafiy-kratologik qarashlarining tutgan o'rni yetarlicha tadqiq qilinmagan. Shu bois, F.Bekon, T.Gobbs, D.Yum, B.Spinoza kabi faylasuflarning Angliya ijtimoiy-siyosiy hayotiga, inson huquq va erkinliklariga munosabatlari, ularning demokratizm va konstitutsionalizmga ta'siri, ingliz yozilmagan konstitutsiyasining o'ziga xos jihatlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

MATERIALLAR VA METODLAR.

Konstitutsiyalar olamida Buyuk Britaniya (Angliya) tajribasi bir tomondan, tarixiy-siyosiy jarayonlarning in'ikosi sifatida keladi, ikkinchi tomondan, noyob, monarx bilan parlament o'rtasidagi konsensusga, murosaga asoslangan, yozma bo'lmagan normalar sifatida joy oladi. Bunday yozilmagan konstitutsiyaviy normalar va konstitutsional boshqaruv deyarli boshqa davlatlarda uchramaydi. Mazkur ingliz boshqaruv tizimining yuzaga kelishi va xususiyatlarini avvalo o'sha davrdagi ingliz falsafasi va siyosiy-huquqiy, kratologik ta'limotlaridan izlash zarur. Bu borada Frensis Bekon (Lord Verusalamskiy) (1561-1626), Tomas Gobbs (1588-1679), Jon Lokk (1632-1704), Barux Spinoza (1632-1677), Shefsteberi Antoni Eshli Kuper (1671-1713), David Yum (1711-1776) kabilarni eslash o'rinlidir, chunki ular nafaqat o'z davrining falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlarini shakllantirganlar, bu qarashlar, o'z navbatida, XIX-XX asr Yevropa kontinental ilmiy merosiga ta'sir etgan, uning asosiy yo'nalishini belgilab bergan. Shuning uchun ham g'arb falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy tajribalari to'g'risida gap ketganida, avvalo ularning merosi tilga olinadi, bu merosning zamonaviy ilmiy doktrinalar bilan uyg'unligi nazarda tutiladi. Shu o'rinda, buyuk faylasuf F.Bekonning falsafiy-kratologik

qarashlarini o'rganishda qiyosiy tahlil, tarixiy-davriy metod hamda deskriptiv metodlardan foydalanildi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMALAR.

F.Bekonning falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlari otasi ta'sirida shakllangan. Sog'lom aql, davlat ishlarini yurituvchi sifatida tanilgan Nikolas Bekon mutlaq hukmronlik qilishga moyil Tyudorlar manfaatlariga mos g'oyalarni ilgari surgan. Bu uni saroyga yaqinlashtirgan. O'n olti yoshli F.Bekonni otasi diplomatik missiya tarkibida Parijga yuborishga erishadi, aynan ushbu "falsafiy kratologik ta'limotlar" uchun muhim bosqich bo'ladi. U davlat boshqaruvi ishlariga qiziqib, Greys Inn korporatsiyasida falsafa va yurisprudensiyani o'rganadi. U yuqori lavozimga erishish orqali aql-u idrokini saroy xizmatiga bag'ishlashi mumkinligini anglaydi [1,8-9]. 1593-yili u umumiy palataga saylanadi va qirolga ajratiladigan subsidiya bo'yicha oppozitsiyaga rahbarlik qiladi. Saroy bilan lordlar palatasi o'rtasidagi tortishuvlar, konstitutsion xususiyatga ega davlat boshqaruvi haqidagi muzokaralar uni davlat arbobiga aylantiradi, u qanday yo'llar bilan bo'lsa-da, saroyga yaqinlashishga, monarxdan biror yuqori lavozim olishga intiladi. 1597-yildan boshlab u o'zining falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlarini asarlar tarzida e'lon qila boshlaydi. Deputatlar palatasi qirolning palata tasdiqlamagan soliqlar yig'ishiga qarshi chiqadi, bundan g'azablangan qirol Yakov I palatani tarqatib yuboradi. Demokratizm o'rniga absolyutizm o'rnatiladi. Bu jarayonda Bekon faol ishtirok etib, saroyga sodiq ekanini tasdiqlaydi. Mutaxassislarning fikricha, bu "Bekon uchun eng sharmandali davr" bo'ldi [1,12].

F.Bekonning absolyutizm tarafdori bo'lgani uning shaxsiy manfaatlarini bilan bog'liq edi, albatta. U qirol bilan palata, saroy bilan xalq o'rtasidagi siyosiy-huquqiy ziddiyatlarni "markazlashgan davlat", ya'ni absolyutizm nuqtayi nazaridan hal etadi. U davlat boshqarishidan norozi bo'lgan guruhlar, partiyalar, hatto deputatlar palatasini turli yo'llar bilan "aldab, va'da berib, ishontirib" laqillatish, "ularni parchalab yuborish" san'atidan foydalanishni taklif etadi. To'g'ri, u palata yig'inlarini chaqirib turishni taklif qiladi, biroq qirol palataga emas, balki palata qirolga bo'ysunishi, itoat etishi kerak edi, bu taklifni Bekon davlatni mustahkamlash, kuchli harbiy, dengiz, harbiy-

siyosiy tuzumni shakllantirish, boshboshdoqlikni bartaraf etish maqsadi bilan bog'laydi.

Faylasufning qisqa esselarida erk, saylov, davlat, boshqarish, iroda, huquq, tartib, axloq, ezgulik, hiyla, lavozim keltiradigan tashvishlar haqida turli fikrlar bildirilgan. Ularni o'qigan kishi Bekonni falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy masalalar juda qiziqtirganiga ishonch hosil qiladi. "Yuqori lamozim, - deb yozadi faylasuf, - kishini uch xo'jayinga xizmat qilishga majbur qiladi: birinchisi hukmdor yoki davlatga; ikkinchisi odamlar gap-so'zlariga, g'iybatlariga; uchinchisi esa o'z ishiga; natijada u o'ziga ham, o'z xatti-harakatlariga ham, o'z davriga ham ega emas. Erk evaziga hokimiyatga yoki o'zingga hukmronlik evaziga boshqalarga hukmronlik qilishga intilish hayratli emasmi? Tepaga ko'tarilish mehnatlar bilan; qiyinchiliklar boshqa qiyinchiliklarni ketidan ergashtirib kelaveradi; lavozimda ulug'lanish goho xorlanishni taqozo etadi; sharaflanishga tubanlashish orqali erishiladi. Yuqori joyda turish oson emas, ammo orqaga ham, chuqurga yiqilish yoki, juda bo'lmasa, so'nishdan boshqa, yo'l yo'q" [2, 373]. Lavozimdagi kishilar o'zini baxtli sezishi uchun qo'li ostidagilarni, boshqa kishilarning fikrlarini eshitishga, o'z tasavvurlarini ularning gap-so'zlari bilan qiyoslashga majbur. Davlat boshqarishi ham shunday, qirol yoki yuqori lavozimdagi shaxs mudom o'zgalar fikri bilan yashashga majbur. U o'z erkini boshqalar amriga, hukmiga berib qo'ygan. U o'zi haqida aniq, obyektiv fikrlar eshitolmaydi, chunki uning lavozimi bunga yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun ham davlat xizmatchilari hukmdor oldida boshqa fikrni, uning orqasidan esa boshqa fikrni bildirib laganbardorlik qiladilar. Laganbardorlik esa davlatni samarali boshqarishga, qirolning to'g'ri faoliyat olib borishiga xizmat qilmaydi. Qirol yoki yuqori lavozimdagi kishi o'zi haqidagi maqtovlarni qayd etishadi, obyektiv fikrni oxirgi o'rinda biladi, ungacha maqtovlar eshitishga majbur. Shuning uchun "yuqori lavozim ham yomonlik, ham yaxshilik qiladi"[2,374]. Ammo ezgu amallarni qilishga lavozim ham, imkoniyat ham bor, faqat ixtiyor, iroda kerak.

Faylasufning qarashlariga Makiavellining ta'siri bor, buni barcha mutaxassislar qayd etishadi. "Hokimiyatga ega kishilarga to'rta: shoshmaslik, sotib olinish, munosabatda qo'rslik va egiluvchanlik kabi qusurlar xos. Birinchisidan xoli bo'lish uchun o'zingni ochiq qil; belgilangan muddatga intil; kunda

bajaradigan ishingni ertaga qoldirma; bir yo'la bir necha ishlarni bajarishga shoshma. Sotib olinmaslik uchun nafaqat o'zingni, shuningdek, boshqalarni, beruvchilarning qo'lini ham bog'lab qo'y... Qo'rs bo'lmaslik uchun tartibni talab etish shaxsni kamsitadigan bo'lmasin... Egiluvchan kishiga yaqinlashadiganlar ko'p bo'ladi, ular muloyimlikdan foydalanishga intilib, xushomad qiladilar, shu bois uni tinch qo'yishmaydi" [2,375]". Amaldorlari yo'q monarxiyada doim sof despotizm yoki tiraniya bo'ladi... Amaldorlar monarx hokimiyatini boshqariladigan qiladi va xalq nazarini qirol saroyidan yiroqlashtiradi. Demokratlarga esa ular umuman kerak emas: taniqli amaldorlar bo'lmasa odatda osoyishtalik va g'alayonlarga kam moyillik bo'ladi, chunki bunda kishilarning diqqati shaxslarga emas, balki ishga qaratiladi... Masalan, Shvetsariya respublikasida foydali bo'lish prinsipi ustuvor bo'lgani uchun, turli qatlamlar va e'tiqoddagilar bo'lishiga qaramay, ahillik mavjud... qayerda tenglik hukmron bo'lsa, o'sha yerda hukumat xolis qarorlar qabul qiladi, xalq ommasi esa soliqlarni o'z ixtiyori bilan to'laydi... Amaldorlarning ko'pligi mamlakatga ziyon keltiradi va sarf-xarajatlarni ko'paytiradi, taxtga tayanch bo'ladigan, uni qora ommadan himoya qiladigan amaldorlar zarur... davlatda qancha qashshoqlar bo'lsa, isyonga moyillar ham shuncha bo'ladi"[2,379-382]. Ushbu falsafiy-kratologik fikrlar lavozimning inson tabiatiga, xatti-harakatlariga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir etishini tasdiqlaydi. Aslida u davlat boshqarishi, siyosiy faoliyatning xarakteri va talablari bilan bog'liqdir. Faylasuf hukmdorning, davlat boshlig'ining moddiy manfaatlarini uchun xizmat qiladigan amaldorlardan ko'ra, osoyishta, ammo o'rtamiyona yashayotgan oddiy xalqqa tayanishi ishonchliroqdir, degan fikrni bildiradi. Agar davlatga qarshi guruhlar, partiyalar, uyushmalar bo'lsa, boshqarishda ularni bir-birlariga qarshi qo'yish, gij-gijlash orqali zaiflashtirish "yomon bo'lmagan san'at"dir. Ba'zan esa davlat boshlig'ining noo'rin yoki haqoratimiz bir so'zi ham davlat boshqarishiga qarshi kimsalar uchun isyonga sabab bo'lishi mumkin.

F.Bekonning falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlari uning "Yangi Atlantida" asarida yorqin o'z aksini topgan. Atlantika okeani ichidagi fantastik, xayoliy tartiblarga qurilgan bu shahar Platonning ideal shahar, Forobiyning fozil odamlar shahri, Ibn Sino, Beruniy, Ibn Rushdning baxtli

hayot haqidagi hikoyalarini esga soladi. F.Bekon fantastik shahri ingliz absolyutizmini ulug'lashga, ideallashtirishga qurilgan. U oroldagi siyosiy hayotni, davlat boshqarishini boshqa tuzumlar ta'siridan asrashga, qo'riqlashga intiladi, "Yangi Atlantika" orol davlati Ustaviga ko'ra, undagi kishilarning hayotdan maqsadi barcha narsalarning haqiqiy boisini topish, shu tarzda odamnig tabiat ustidan hokimligini ta'minlashdir. Shu niyatda orol odamlari turli chuqurlikdagi suv osti va yer ostidagi narsalarni va tabiiy topilmalarni o'rganadi, daraxt va mevalar urug'larining yangi-yangi navlarini ixtiro qiladi va hokazo. Ularning o'ziga xos bayramlari, idora usullari, bir-biriga itoat etadigan boshqarish pog'onalari mavjud. Xullas, F.Bekonning "Yangi Atlantika" asari chiroyli hikoyaga o'xshasa-da, faylasufning falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlarini utopik model sifatida ifoda etadi. O'sha davrdagi Angliyada davlat tuzilishi va boshqarishiga oid konstitutsion g'oyalar faylasuf merosida ziddiyatli fikrlar tarzida keladi. U baxtli kishilar yashaydigan orol-davlatni ko'pchilik, "Salomon uyi" xalqi tomonidan qabul qilingan Ustav (aslida Konstitutsiya) bilan boshqarilishini ma'qullaydi [2,485-518].

XULOSA. XVIII-XIX asrlarda Angliya hukumati va davlat boshqarishida konstitutsionalizm konstitutsion monarxiyani mustahkamlash va parlament boshqaruvini, uning boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish sari bordi. Parlamentarizm qirol hokimiyatini chegaralash va parlament boshqaruvini kengaytirish siyosati sifatida tarixga kirdi. Gap shundaki, qirol bilan parlament, konstitutsion monarx bilan parlament tasdiqlaydigan "mas'ul hukumat" o'rtasidagi munosabatlar biror akt, hujjat, konstitutsion norma bilan rasmiylashtirilmagan. Ammo ular o'rtasida konsensus, yozilmagan kelishuv, "konvensional normalar" nomini olgan bitimlar yuzaga keldiki,

mazkur tajriba qonunchilik organiga ham, ijro hokimiyatiga ham birdek tushunarli edi. "Qirol shohlik qiladi, lekin boshqarmaydi", degan prinsip monarxni davlat hokimiyati organi sifatida tan oldi, ammo hukumat va barcha boshqarish ishlari parlament (quyi palata va lordlar palatasi) yoki "partiyaviy boshqarish" qo'liga o'tdi. Sud tizimida o'tkazilgan islohotlar esa ularning mustaqilligini ta'minlashga qaratildi. Shu tariqa Angliyada "yozilmagan konstitutsionalizm", lekin parlament tomonidan tayinlanadigan hukumat, boshqarish organi mamlakatni idora etadigan, huquqiy adabiyotlarda "vestminster modeli" deb atalgan tizim shakllandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Том 1. - Москва: Мысль, 1977. С. 8-9
2. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Том 2. - Москва: Мысль, 1978. С.373.
3. Депенхойер О. Функции конституции // "Сравнительное Конституционное Обозрение", 2021, №1. С.56;
4. Herrschaftsvertrage. Wahlkapitulation, Fundamentalgesetze / R. Verhaus (Hrsg). Wien: Bohlau, 1977; Depenheuer O. Kommentar zum Grundgesetz / Munchen: Vahien, 2010. Rn. 80 ff.
5. Страшун Б.А. Конституционализм: идеал. Реальность и возможные перспективы // Сравнительное конституционное обозрение. 2011, № 5. С.43.
6. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. -Москва: НОРМА ИНФРА М., 2001. С.2).
7. Depenheuer O., Graberwarter Ch. Verfassungstheorie. Tubingen: Mohr Siebeck, 2010.
8. Kurbanbayeva, M. (2024). Fuqarolik jamiyati g'oyalarining milliy davlatchiligimizdagi o'rni. Tamaddun nuri jurnali, 7(58), 247-250.

